

Aşıq Ədəbiyyatının Millî və Tarixî Özəliyi

[National and Historical Features of Ashik Literature]

Məhərrəm QASIMLI*

Özət: Sufi-dərviş mədəniyyəti və onun üzvi tərkibi kimi ilahî eşq-Haqq aşığılıq yolunu tutmuş dərviş-aşıqlar hər nə qədər rəmzi-məcəzi obrazlar, təsəvvüf simvo-likası, mətnaltı eyhamlar arxasında gizlənmə manerası ilə diqqəti yayındır-mağa çalışsa-lar da həmin tarixi dövrlərin siyasi-ideoloji ittiham və cəzala-rından öz acı nə-sib-lərini almaqdan qurtula bilməmiş-dilər. XVI yüzilliyin başlanğıcında yeni bir siyasi-ideoloji sistemin-Səfəvilər xanədanının haki-miyyəyə gəlməsi dərviş-aşıqların sənət həyatına və tarixi mücadiləsinə nəfəs genişliyi qazandırdı. Bu zamandan etibarən sufi-dərviş mədəniyyəti, o cümlədən də aşıq sənəti və onun tərkib hissəsi olan aşıq ədəbiyyatı özünün tarixi müxalifət mücadiləsinə tamamlayaraq mövcud iqtidarın - Səfəvi xanədanının diqqəti və himayəsi altında onun siyasi və ideoloji təbliğatı ilə bağlı geniş miqyaslı mədəni fəaliyyət həyata keçirməyə başladı. Məhz bu münbit zəmin və onun üzərində irəliləyən tarixi-mədəni proses aşıq ədəbiyyatı anlayışını, daha sonra isə onun Azərbaycan və Anadoludakı qaynar sənət həyatını ortaya çıxardı. Aşıq ədəbiyyatının görkəmli simaları və onların yaratdıqları möhtəşəm dastanlar, biri-birindən gözəl poetik əsərlər milli-mənəvi sərvətlə-rimizin qızıl səhifələrinə qeydləndi. Aşıq sənəti dolayı şəkildə olmuş olsa da, özünün sələfləri olan qam-şamanların və ozanların repertuarına məxsus bir çox poetik obraz və vasitələrdən yararlanaraq onlar-dan məqsədyönlü şəkildə istifadə etmişdir. Ozanların oğuznaməçilik təcrübəsi də aşıq dastançılığında epik ənənə olaraq öz davamını tapır. Ümumən rəmzi-məcəzi ifadə tərzinə meyilli olan aşıq ədəbiyyatında təsəvvüf simvolikası həmin istiqamətin əsas ağırlıq mərkəzi kimi çıxış edir. Klassik ustad aşıqların poetik irsində və orta çağ aşıq dastançılıq ənənəsində bu istiqamətə tarixi kökləri sufi - dərviş fəlsəfi sisteminə söykənir. Aşıq sənəti və onun ortaya çıxardığı möhtəşəm bədii ədəbiyyat çoxözlü və çoxşəxslili tarixi-mənəvi qaynaqlara söykənir.

Açar Sözlər: Aşıq Ədəbiyyatı, sufi-dərviş mədəniyyəti, aşıq sənəti, Millî və tarixî Özəllik.

Abstract: Although the dervish-ashiks, who followed the path of Hak ashik (divine lover) as seen in Sufi-dervish culture and its organic composition, try to distract attention with their symbolic images, Sufi symbolism, and subtextual hints, they could not escape from the punishment and the political-ideological accusations of their historical periods. The coming to power of a new political and ideological system, the Safavid dynasty, at the beginning of the 16th century gave a new impetus to the artistic life and historical struggle of the dervish-ashiks. From that time on, Sufi-dervish culture, the ashik (minstrel) tradition and its component ashik literature, accomplished its historical opposition struggle and began to carry out large-scale cultural activities related to the political and ideological propaganda of the current government.

* Prof. Dr., AMEA Ədəbiyyat İnstitutu.

- the Safavid dynasty under their attention and patronage. It was this fertile ground and the historical and cultural process developing on it that gave rise to the concept of ashik literature, and later to the art life of this tradition in Azerbaijan and Anatolia. Prominent figures of ashik literature, their magnificent epics and beautiful poetic works have become the golden pages of our national and spiritual treasures. Despite indirect development of the ashik tradition, it purposefully utilized many poetic images and means belonging to the repertoire of ashiks' predecessors, gam-shamans and ozans. Oghuzname tradition of ozans also continues as an epic tradition in the ashik literature. In the ashik literature, generally prone to symbolic-figurative expression, the symbolism of Sufism acts as the main center of gravity in that direction. In the poetic heritage of classical master ashiks and in the tradition of medieval ashik narration, the historical roots of this direction are based on the Sufi-dervish philosophical system. The ashik tradition and the magnificent literature it produces are based on multifaceted and diverse historical and spiritual sources.

Keywords: Ashik literature, sufi-dervish culture, ashik tradition, national and historical features.

Giriş

Sinkretik səciyyə daşıyan aşiq sənətinin və onun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təzahür edən aşiq ədəbiyyatının ilkin təşəkkül və biçimlənmə prosesi əsasən XIII-XV əsrlər boyunu əhatə etsə də, bu tarixi mərhələdə bir tərəfdən ozan sənətinin hələlilik meydanı tam olaraq tərk etməməsi, o biri tərəfdən də aşılıq yolunu tutan yeni tipli söz və musiqi sənətkarının ilahî eşq aşılıyi - Haqq aşılığı statusunu bütün parametrləri ilə özündə cəmləşdirib başa çatdırmaması həmin dönmə daxilində sözügedən istiqamətin görkəmli simalarının ortaya çıxması imkânını gerçəkləşdirə bilməmişdir. Bu səbəbdən də sufi-dərviş mənəvi-fəlsəfi hərəkətinin içərisindən ayrıca bir xətt-axın kimi zühur edən aşılığın ilahî-ruhanî təbliğat missiyası ilə yanaşı musiqiçi-söz sənətkarına və bədii ədəbiyyat daşıyıcısına çevrilməsi kifayət qədər uzun bir zaman miqyasını əhatə etmişdir.

XIII-XV yüzilliklər arasında sufi-dərviş hərəkəti, xüsusən də ələvi-bəktəşi və səfəviyyə təmayülləri əsasən müxalif mövqe nümayiş etdirərək gizlin və ya açıq şəkildə mövcud hâkim siyasî dairələrə qarşı dayandığından onların simasında ortaya çıxan hər hansı sənət təzahürlərinə - musiqi, poeziya, teatral-xoreoqrafik mərasimlərə çox da xoş yanaşılmır, bu səbəbdən də onların daimi olaraq təqib, təhdid və təzyiq-basqı altında qalması qaçılmaz olurdu. Sufi-dərviş mədəniyyəti və onun üzvi tərkibi kimi ilahî eşq-Haqq aşılıyi yolunu tutmuş dərviş-aşıqlar hər nə qədər rəmzi-məcəzi obrazlar, təsəvvüf simvolikası, mətnaltı eyhamlar arxasında gizlənmə manerası ilə diqqəti yayındırmağa çalışsalar da həmin tarixi dövrlərin siyasəti-ideoloji ittiham və cəzalarından öz acı nəsiblərini almaqdan qurtula bilməmişdilər. XVI yüzilliyin başlanğıcında yeni bir siyasəti-

ideoloji sistemin-Səfəvilər xanədanının hâkimiyyətə gəlməsi dərviş-aşıqların sənət həyatına və tarixi mücadiləsinə nəfəs genişliyi qazandırdı. Səfəvi-qızılbaş xanədanının başında duran Şah İsmayıl Xətayinin (hak. illəri: 1501-1524) sufi-dərviş mədəniyyətinə, xüsusən də onların yaratdığı musiqi və poeziyaya böyük məhəbbət və ehtiramla yanaşması bu yöndəki ədəbi-mədəni həyatın təzyiq və təqiblərdən xilasına imkân açdı. Bu zamandan etibarən sufi-dərviş mədəniyyəti, o cümlədən də aşıq sənəti və onun tərkib hissəsi olan aşıq ədəbiyyatı özünün tarixi müxalifət mücadiləsinə tamamlayaraq mövcud iqtidarın – Səfəvi xanədanının diqqəti və himayəsi altında onun siyasəti və ideoloji təbliğatı ilə bağlı geniş miqyaslı mədəni fəaliyyət həyata keçirməyə başladı. Əsasən XVI-XVIII yüzilliklər arasında gerçəkləşən bu sistemli fəaliyyət Azərbaycan-Səfəvi xanədanının təmsalında milli dövlətçilik düşüncəsinin, hərbi-vətənçilik duyğusunun, milli kimlik qururunun, şərəfli tarixi keçmişə, ana torpağa, ana dilinə, vətən coğrafiyasına məhəbbətin gücləndirilməsi işinə böyük və təkrarsız fayda gətirdi. Məhz bu münbit zəmin və onun üzərində irəliləyən tarixi-mədəni proses aşıq ədəbiyyatı anlayışını, daha sonra isə onun Azərbaycan və Anadoludakı qaynar sənət həyatını ortaya çıxardı. Aşıq ədəbiyyatının görkəmli simaları və onların yaratdıqları möhtəşəm dastanlar, biri-birindən gözəl poetik əsərlər milli-mənəvi sərvətlərimizin qızıl səhifələrinə çevrildilər. Şah İsmayıl Xətayinin bu yönə yetirdiyi diqqət ondan sonrakı dövrlərdə Şah Təhmasib, (hak. illəri: 1524-1576), Şah Abbas (hak. illəri: 1588-1629) kimi dəyərli dövlət adamları tərəfindən də davam etdirildi. İndinin özündə də canlı danışiq dilində gəzib dolaşan «Aşıq el anasıdır», «Aşıq haqq aşığıdır», «Aşıq dilinə yasaq yoxdur», «Aşığa zaval yoxdur» qəbilindən çoxsaylı el deyimləri də əslində həmin dövrlərdə aşığa və aşıq ədəbiyyatına olan yüksək səviyyəli münasibətin tarixi ifadəsidir.

Aşıqlar hərbi-siyasi və dövlət mərasimlərinin əsas ruhlandırıcı təbliğat vasitəsi kimi Səfəvilər xanədanının rəsmi tədbirlərində xüsusi yer alırdılar. Onlar bu mərasimlərdə ordu geyimində çıxış edirdilər. Dövlətçilik rəmzi olan ordu geyimini - hərbi libası hətta el-elat şadlıqlarında, toy-düyün yığnaqlarında əyinlərində daşıyan aşıqlar Səfəvilər dövründən sonrakı dövrlərdə də əyinlərindəki geyimi ənənəvi aşıq libası kimi uzun zaman qoruyub saxladılar. Aşıqdan, aşıq sənəti və ədəbiyyatından ruhlandırıcı təbliğat vasitəsi kimi Əfşarlar, Qacarlar xanədanlarının hâkimiyyəti zamanında da geniş istifadə olunmuşdur. Bununla belə, Azərbaycan aşıq sənəti və onun yaratdığı ədəbiyyat məhz Səfəvilər epoxasında öz həyatının ən parlaq dövrünü yaşamışdır.

Aşıq ədəbiyyatında özündən əvvəlki ədəbi-tarixi ənənədən bir neçə istiqamətdə qaynaq kimi faydalanma özünü göstərir:

- a) Qam-şaman və ozan poetik qəliblərindən bəhrələnmə;
- b) Ozan epik ənənəsindən (oğuznaməçilik təcrübəsindən) faydalanma yolu ilə aşıq dastanlarının ərsəyə gətirilməsi;
- c) Klassik şərq poetikası və divan ədəbiyyatına məxsus obraz, bədii fiqur və şeir biçimlərindən, eləcə də epik qəliblərdən istifadə olunması;
- d) Təsəvvüf simvolikası və sufi-dərviş fəlsəfəsindən bəhrələnmə.

Sadalanan müddəaların ayrı-ayrılıqda açıqlamasına ciddi ehtiyac duymadan belə bir ümumiləşdirici qənaəti diqqət önündə saxlayaq ki, aşıq sənəti dolayı şəkildə olmuş olsa da, özünün sələfləri olan qam-şamanların və ozanların repertuarına məxsus bir çox poetik obraz və vasitələrdən yararlanaraq onlardan məqsədyönlü şəkildə istifadə etmişdir. «Dədə Qorqud»dakı ozan dilinə məxsus bədii-üslubi vasitələrlə Qurbani, Abbas Tufarqanlı və Aşıq Ələsgər kimi ustad aşıqların müraciət etdikləri poetik obrazlar arasında elə bir ciddi fərqi olmaması bunun əyani ifadəsidir. Təkcə «dağ» obrazına müraciətin «Dədə Qorqud» ozanının dilindəki poetik xitab çeşidləri ilə aşıq ədəbiyyatındakı «Dağlar» rədifli yüzrlə şeirin tutuşdurulması bu baxımdan yetərlidir.

Ozanların oğuznaməçilik təcrübəsi də aşıq dastançılığında epik ənənə olaraq öz davamını tapır. «Dədə Qorqud» boyları ilə «Koroğlu» qolları arasında bənzər tərəflər fərqli tərəflərdən qat-qat çoxdur. Bu tarixi-semantik bağları, xüsusən də epik təhkiyə tərzindəki oxşarlıqları «Dədə Qorqud» boylarından xeyli sonra ərsəyə gələn «Aşıq Qərib», «Əsli və Kərəm», «Şah İsmayıl və Gülzar», «Tahir və Zöhrə» sırasından olan onlarla dastanın dil-üslub, təhkiyə tərz və poetik sistemində də müşahidə etmək mümkündür.

Qam-şaman və ozan söyləmələrindən fərqli olaraq aşıq şeir və dastanlarında klassik şərq poetikası və divan ədəbiyyatı ünsürlərinə də müraciət özünü göstərir. Burada obraz və bədii-üslubi vasitələrlə yanaşı divan ədəbiyyatına məxsus şeir formalarına (divani, müxəmməs, qəzəl, rübai, müləmmə və s) müraciətin müşahidə olunması da bu istiqamətin ayrıca bir qaynaq rolu oynadığını söyləməyə əsas verir.

Ümumən rəmzi-məcəzi ifadə tərzinə meyilli olan aşıq ədəbiyyatında təsəvvüf simvolikası həmin istiqamətin əsas ağırlıq mərkəzi kimi çıxış edir. Klassik ustad aşıqların poetik irsində və orta çağ aşıq dastançılıq

ənənəsində bu istiqamətin tarixi kökləri sufi - dərviş fəlsəfi sisteminə söykənir.

Göründüyü kimi, aşıq sənəti və onun ortaya çıxardığı möhtəşəm bədii ədəbiyyat çox yönlü və çox çeşidli tarixi-mənəvi qaynaqlara söykənir. Bununla belə, söykəndiyi tarixi-mənəvi qaynaqlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnən aşıq ədəbiyyatı özünəməxsus və təkrarsız özəlliklərə malikdir.

Aşıq ədəbiyyatı bütün başqa keyfiyyətləri ilə yanaşı birinci növbədə milli ədəbiyyat hadisəsidir. Öz metrik və melopoetik göstəricilərinə görə o nə şifahi xalq ədəbiyyatına, nə də yazılı divan ədəbiyyatına bənzəmir. O, türk etnik-mədəni sisteminin birbaşa özünəməxsus olan, onun tarixi-genetik təbiətindən doğan xüsusi bir ədəbiyyat tipidir. Bu xüsusiyyəti, ayrıcalığı şərtləndirən başlıca əlamətlər aşağıdakılardır:

1. Aşıq ədəbiyyatının dili istisnasız olaraq *türkcədir*. O, daşdığı dilin təbiətindən, ruhundan, linqvo-poetik imkânlarından, melodik harmoniyasından doğan milli ədəbiyyat hadisəsidir. Müqayisə üçün xatırladaq ki, divan ədəbiyyatı şairlərinin böyük əksəriyyəti öz yaradıcılıqlarında ana dilləri ilə yanaşı ərəb və fars dillərinin imkânlarından da geniş istifadə etmişlər. Aşıqlar isə başqa dilləri bildikləri halda belə (Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım və Molla Cumanın ərəb və fars dillərini bilməsi məlumdur) ancaq öz ana dillərində - türkcə ədəbiyyat yaratmışlar. Burasını da əlavə etmək yerinə düşər ki, yabançı milli kökənə sahib olan yunan-aysoru, gürcü erməni, ləzgi avar, tat aşıqları öz şeirlərinin uzun əsrlər boyu böyük əksəriyyətlə məhz türkcə düzüb qoşmuşlar.

2. Aşıq ədəbiyyatının əsas hissəsi *müəlliflidir*. Onun çox az qismini anonim və ya bir başqa sözlə «xalq ədəbiyyatı» adlandırmaq olar. Aşıqların yaratdıqları poetik örnəklərin üzərində böyük əksəriyyətlə müəllif möhürü- təxəllüs olur. Şifahi şəkildə daşındığı üçün nə qədər variantlaşmaya məruzə qalıb-qalmamasından asılı olmayaraq məhz bu keyfiyyət aşıq ədəbiyyatının anonimləşməsinə imkân vermir. Bir anlıq diqqət yetirək: XVI yüzilliyin divan şairi Məhəmməd Füzuli öz şeirlərinin «xalq ədəbiyyatı» olduğunu qəbul etmədiyi kimi, həmin dönmənin saz şairi Dirili Qurbani də düzüb-qoşduğu qoşma və gəraylıların «xalq ədəbiyyatı» sayılmasına heç bir şəkildə razılıq verməzdi.

3. Aşıq ədəbiyyatı orta çağlardan üzü bəri ədəbi-estetik səciyyə baxımından iki mühüm axar üzərində hərəkət etmişdir. Əvvəlki dönmədən-ozan ənənəsindən qəbul etdiyi *gerçəkliyin təsvir və tərənnüm xətti* (təbiətin və insan gözəlliyinin təsvir-tərənnümü, mərdlik, igidlik,

halallıq kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlərin, ibrətverici tarixi hadisələrin həyatı və fəlsəfi ümumiləşdirmələr yolu ilə təqdimi) və məcazi səciyyə daşıyan *ürfani-təsəvvüf təbliğatına bağlı olan təriqət xətti*.

Gördüyünü çağırmaq prinsipinə söykənən aşiq ədəbiyyatı hər hansı bir «izm»ə bağlı olub-olmamasının fərqi varmadan üzü əski çağlardan bu günə kimi gerçəkçi-realist xətti özünün və sözünün (bədi sözünün!) diqqət mərkəzində saxlamışdır. Maraqlıdır ki, gerçəkçi xəttin XVIII əsr yazılı ədəbiyyatında təzahür edən Molla Pənah Vaqif görüntüsünü realizmin önü, ərəfəsi və ya «erkən realizm» kimi qəbul etdiyimiz halda, Vaqifin bir çox şeirlərində aşkar təsiri (hətta bir çox hallarda nəzirə səviyyəsində təsiri!) duyulan Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşiq, Xəstə Qasım və başqalarını bu ədəbi keyfiyyətə uyğun və sahib görmürük. Halbuki həmin gerçəkçi keyfiyyətin ədəbiyyatın yazılı və ya şifahi təzahür etməsinin elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Bu mənada Vaqifə qədərki aşiq ədəbiyyatı da öz gerçəkçi xətləri ilə ədəbiyyatda realizm problemini arasırdıran filoloji düşüncənin diqqətində dayanmalıdır.

XIX-XX yüzillikdə aşiq ədəbiyyatının gerçəkçi-realist yönü daha da güclənmiş, ürfani-təsəvvüf xətti isə tədricən sönməyə başlamışdır.

4. *Aşiq ədəbiyyatı*, xüsusən də aşiq poeziyası oğuz-türk mədəniyyətinə məxsus musiqi alətinin – *sazın müşayiəti ilə təqdim olunan-yaranan, oxunan, ifa edilən bədi söz sənətidir*. Bu səbəbdən də onların «saz şairi» adıyla çağırılması daha uyğundur. «Saz şairi» aşiq ədəbiyyatının əsas yaradıcı qüvvəsidir.

5. *Aşıqların-saz şairlərinin düzüb-qoşduqları poetik mətnlər müəyyən saz havalarının melodik qəlibi üzərində biçimlənir*. Qam-şaman və ozan dönəmində musiqi alətinin-qopuzun təkmil şəkildə olmaması onun melodiylarında və bu melodik havaların müşayiəti ilə söylənen poetik mətnlərdə müəyyən bir detone-nizamsızlıq olduğu bəlli bir gerçəklikdir. Qopuzla müqayisədə aşiq sazı daha mükəmməl ritmik və melodik imkânlara malik bir alət olduğu üçün melodiya-saz havasında yaranan nizamlı biçim həmin ahəngin tələblərinə uyğun poetik mətnin- aşiq şeirinin ərəsəyə gəlməsini şərtləndirmişdir. Saz havaları öz melodik qəlibləri etibarlı ilə daha çox səkkizlik və on birlik ölçüsündə olduğu üçün poetik mətnlərin də həmin mizana uzlaşması şərt sayılır. Səkkizlik ölçüsündəki melopoetik mətnlər (gəraylılar) daha arxaik hesab olunur. Tarixi təkamül prosesi sadədən mürəkkəbə doğru getdiyindən qoşma qəlibi və onun üzərindəki şeir çeşidləri (on birliklər) səkkizlik ölçüsündəki melopoetik mətnlərdən xeyli sonra ərəsəyə gəlmişdir. On birlik, yəni qoşma qəlibi üzərində olan saz

havaları da səkkizlik ölçüsündəki saz havalarından sonrakı mərhələyə aiddir. Maraqlıdır ki, «Koroğlu» dastanındakı şeirlərin səksən faizi gəraylı, cəmi iyirmi faizi qoşmadır. Burası da diqqətçəkicidir ki, əldə olan on beşə qədər «Koroğlu havası»nın da əksəriyyəti səkkizlik ölçüsündədir. Qoşma qəlibinə uyğun gələn havaların sayı isə cəmi iki-üçdür.

Sazın üç oxuma yeri (bəm, orta və zil) mövcud olduğundan aşıq şeirlərinin ən azından üç bənddən ibarət olması sənət normativi sayılır. Bəndlərin sayı üçdən çox (beş, yeddi, səkkiz, on bir və s.) olduğu təqdirdə isə aşıq ifa üçün daha münasib olan üç vacib bəndi çalıb oxuyur, digər bəndləri isə deklomatativ yolla çatdırır.

6. Aşıq ədəbiyyatı *nəsr və nəzm biçimində yaranır*. Epik ənənənin əsas hissəsi dastanlarla təzahür etdiyindən bu mətn nəsr və nəzmin növbəli şəkildə biri-birini əvəz etməsi prinsipi üzərində qurulur. Qeyd etmək lazımdır ki, yazılı ədəbiyyatda nəsr və nəzm növbələşməsini əks etdirən müəyyən nümunələrə təsadüf olunsada, bu keyfiyyət əsasən aşıq dastançılığına məxsusdur. Aşıqların yaratdıqları və söylədikləri epik mətnlər canlı xalq danışığı üslubu ilə aşığın özünün fərdi təhkiyə tərzinin sintezindən ibarət olur. Burada sırf aşıq dilinə və üslubuna xas olan təhkiyə elementlərini, bədii təsvir vasitələrini və keçid formullarını da ayrıca qeyd etmək lazım gəlir.

7. Aşıq ədəbiyyatının poetik mətnlərində türk dilinin akustik və melodik təbiətinə uyğun olaraq *heca vəznini aparıcı mövqeyə malikdir*. Divan ədəbiyyatından gələn divani və müxəmməs kimi şeir şəkilləri isə *əruz vəznindədir*. Əslində buradakı əruz vəznini də bir xeyli dərəcədə heca təmayüllüdür. Buna görə də divan şairlərinin qələmə aldıkları müxəmməs və divanilərlə aşıqların-saz şairlərinin düzüb-qoşduqları eyni şeir biçimləri arasında xeyli fərqi olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirmək mümkündür. Saz havasının melodik biçimlərindən gələn ritmik dinamika aşıq divani və müxəmməslərinə ərəb-fars tərkiblərinin fəal müdaxilə etməsi imkânının qarşısını alır.

8. Aşıq ədəbiyyatını yaradan sənətkarlar bədahətən şeir söyləmək qabiliyyətinə, yüksək bədii zövqə, dərin sənət biliyinə, şəriət və təsəvvüf elmi ilə bağlı mükəmməl təsəvvürlərə malik elm və fəzilət sahibləri olmuş, dərin elm və hikmət sahibləri kimi tanınmışlar. Xəstə Qasım (Molla Qasım), Abdalgülablı Valeh, Şəmkişli Hüseyn, Molla Cuma, Növrəs İman, Aşıq Şəmşir və bir çox başqa ustadların yazıb oxuması barədə çoxsaylı faktların olmasına baxmayaraq, *bütün yaradıcı-ustad aşıqları ümumən savadlı saymaq lazımdır*. Yazı yaza bilmək savad göstəricisi sayıla bilməz. Aşıq Ələs-

gər yazı yazmağı bilməsə də şeirlərindəki fəlsəfi mükəllimə və dərin ümumiləşdirmələrlə istənilən «savad» sahibini heyrətdə buraxmaq gücündə olan istedadlı sənətkardır.

9. Aşıq ədəbiyyatı bir sıra əlamətləri ilə şifahi xalq ədəbiyyatını (sözlü-şifahi səciyyə daşması və çoxvariantlı mətnlər şəklində mövcudluğu ilə) xatırlatsa və bir çox örnəklərinin müəllifli olması, hətta bir sıra hallarda müəllifin birbaşa özü tərəfindən (Xəstə Qasım, Molla Cuma, Ağdabanlı Qurban, Növrəs İman, Aşıq Şəmşir, Mikayıl Azaflı və s.) yazılması faktına görə yazılı ədəbiyyata yaxınlaşsa da, o nə şifahi xalq ədəbiyyatına, nə də yazılı ədəbiyyata daxil deyildir. Onu bu ədəbiyyat şəkilləri arasında keçid hadisəsi də hesab etmək olmaz. Daşdığı əlamətlər aşıq ədəbiyyatını *türk ədəbiyyatının xüsusi-ayrıca bir tipi kimi səciyyələndirir*.

10. Aşıq ədəbiyyatının daşınmasında əsas vəzifəni xalqın ümumi yaddaşı deyil, *peşəkar-professional sənət adamları-aşıqlar özləri və onların ardıcılıarı yerinə yetirirlər*. Bu zəngin söz sərvətinin həcmi minlərlə şeir və yüzlərlə dastandan ibarət olduğu üçün onun nəsil-dən-nəsilə, yüzildən-yüzilə ötürülməsi işi ilə güclü və tutumlu yaddaş imkânına malik olan peşəkar aşıqlar məşğul ola bilmişlər.

11. Aşıq ədəbiyyatının yaranması daha çox aşıqların özləri ilə bağlı olsa da, *peşəkar aşıqlara ruhən yaxın olan söz-sənət adamları, elat içərisindən çıxmış istedadlı şairlər, sinədəftər söz sərtafları* da bu yöndəki bədii sərvətin miqyas genişliyi qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Zaman-zaman bir çox görkəmli yazılı ədəbiyyat nümayəndələri Xətayi, Vaqif, Vidadi, Zakir, Nəbati, Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Hüseyn Arif, Məstən Günər, Hüseyn Kürdoğlu, Məmməd Aslan, Zəlimxan Yaqub və s. də aşıq ədəbiyyatını öz qoşma və gəraylıları ilə zənginləşdirmişlər.

12. Azərbaycan və Anadolu aşıq ədəbiyyatına xas səciyyəvi keyfiyyətləri ümumtürk arealında mövcud olan *türkmən və özbək baxşı ədəbiyyatında, qazax akın ədəbiyyatında, qırğız jomokçu ədəbiyyatında, altay xayçı ədəbiyyatında, saxa-yakut olonxoçu ədəbiyyatında* da müşahidə etmək mümkündür.

Sadalanan keyfiyyətlər aşıq ədəbiyyatını bənzərsiz milli və tarixi özəlliyə malik olan, elə həmin səciyyəyə görə də ayrıca ədəbiyyat tipi adını daşımağa haqqı çatan mənəvi sərvət kimi qəbul etməyi zərurətə çevirir.